

Функціонування цієї системи у студентів відбувається в тісній взаємодії з іншими когнітивними структурами і функціями, які забезпечують взаємодію. Вербалізується те, що сприймається через органи чуття, спілкування, матеріал розумового процесу: умови, гіпотези, результати рішення різних задач [2; 4]. Відповідно, наша модель містить структуру репрезентації знань (блок 7).

Список використаних джерел

1. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи/ Н.И. Жинкин // Избр. труды. Язык – Речь – Творчество. – М., 1998. – С. 146-163.
2. Кожевникова К.О. О смысловом строении спонтанной устной речи/ К.О. Кожевникова // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 15. – С. 512-523.
3. Копнин П.В. Логические основы науки/ П.В. Копнин. – Киев: Наук. думка, 1968. – 239 с.
4. Леонтьев А.А. Эвристический принцип в восприятии, порождении и усвоении речи/ А.А. Леонтьев // Вопр. психологии. – 1974. – № 5. – С.61-79.
5. Ушакова Т.Н. Речь и язык в контексте проблем когнитивного развития/ Т.Н. Ушакова // Когнитивные исследования. – 2009. – Т.3. – С. 237-255.

The article presents the conceptual principles of mastering foreign language, grounded model.

Key words: model, meaning, understanding, intention, transportation information, coding.

Отримано: 2.02.2012 р.

УДК 159.923.2:371.15

З.М.Мірошник

Ролєграма як засіб формування рольової структури особистості

У статті розкривається сутність поняття “ролеграма”. Зазначається, що саме оптимальний та необхідний набір спеціальних дій, який відповідає основним функціям певної ролі – компонента рольової структури особистості, детермінує розвивальну програму професійної

підготовки майбутнього вчителя. Акцентується увага на конкретних ролевих позиціях вчителя, об'єднаних у рольові профілі: “психолог”, “педагог”, “соціал”, розкривається зміст кожної з них, подається перелік та опис загальнотрудових та спеціальних знань і умінь, необхідних для успішного виконання педагогічної діяльності.

Ключові слова: ролеграма, роль, рольова структура.

В статті розкривається суть поняття “ролеграма”. Отмечается, что оптимальный и необходимый набор специальных действий, который отвечает основным функциям конкретной роли – компонента ролевой структуры личности, детерминирует развивающую программу профессиональной подготовки будущего учителя. Акцентируется внимание на конкретных ролевых позициях учителя, объединенных в ролевые профили: “психолог”, “педагог”, “социал”, раскрывается содержание каждой из них, дается список и описание общетрудовых и специальных знаний и умений, необходимых для успешного выполнения педагогической деятельности.

Ключевые слова: ролеграма, роль, ролевая структура.

Постановка проблеми. Детальне дослідження змісту та специфіки діяльності вчителя початкових класів, аналіз наукової та спеціальної літератури показують як активно розробляються системи вимог до людини вчительської професії – професіограми; подається перелік вимог професії до психіки людини та необхідних здібностей – психограми професії. Існують спеціальні дослідження, присвячені розробці естетограми, в яких зазначені загальні вимоги до естетичної підготовки вчителя початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останніх років починає активно розроблятися естетико-педагогічна професіограма учителя, тобто характеристика естетичних якостей, знань, умінь, навичок вчителя.

Моделі естетичної культури вчителя висвітлені в наукових працях М.Верба, Г.Петрової, В. Слатьоніна, Н.Конишевої та інших.

Г.Д.Мітін визначив орієнтовну професіограму вчителя початкової школи, в якій відокремив складові, що містить професіограма, включаючи й психограму, тобто характеристику психологічних вимог професії до людини з виділенням основних і бажаних психічних особливостей, а також психофізіологічних протипоказань. Крім того, автор вказав на основні психологічні і психофізіологічні вимоги, зазначивши при цьому основні характеристики професії. Описуючи професіограму вчителя початкових класів, Г.Д.Мітін зазначив домінуючі види діяльності вчителя; якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності; здібності, особистісні якості, інтереси та схильності. Звернув увагу на галузі застосування професійних

знань. Автор підкреслив якості, що перешкоджають ефективності професійної діяльності.

Вдосконалюючи засоби психологічного супроводу професійної підготовки вчителя початкових класів шляхом створення розвивальної програми, спрямованої на формування конструктивної моделі рольової структури особистості вчителя початкових класів, ми спиралися на ідеї А.А. Вербицького. Автор як смислоутворювальну категорію, що забезпечує рівень особистісного включення того, хто навчається, у даному випадку студента, в процес пізнання та ефективність професійної діяльності, розглядає контекст.

У його теорії проводиться аналіз проблеми, як за допомогою системи відповідних форм і методів можна задати предметний і соціальний контекст майбутньої професійної діяльності. Він виділяє три базові форми діяльності у вищій: навчальну, в якій здійснюється передача та засвоєння інформації (лекція, семінар); квазі-професійну, в якій моделюються цілісні фрагменти педагогічної діяльності, її предметно-технологічний і соціально-рольовий зміст (ділова гра, інші ігрові форми); навчально-професійну, в якій студенти здійснюють дії та вчинки, що відповідають нормам реальних професійних і соціальних відношень вчителів (науково-дослідницька робота, педагогічна практика, підготовка дипломних проектів тощо) [1, с.12-22].

Розробляючи модель рольової структури особистості вчителя початкових класів, ми спиралися на рольовий підхід у поясненні психології особистості, розроблений у сучасній психологічній науці П.П.Горностаєм. Зокрема, нас цікавить у контексті даної роботи ідея автора про рольову компетентність особистості, яка, на його думку, є однією з важливих складових життєвої компетентності особистості. Автор відокремлює складові рольової компетентності: рольову варіативність, другою складовою рольової компетентності є рольова гнучкість, тобто уміння легко переходити від однієї ролі до іншої. Третім компонентом рольової компетентності є рольова глибина – розвиненість глибинної структури ролі, опора у рольовій поведінці не лише на рольові очікування оточуючих, а і на такі особистісні складові, як рольова ідентичність, рольова Я-концепція, рольове переживання. Наступний компонент рольової компетентності, який відокремлює П.П.Горностає, – це здатність до рольової децентрації і прийняття ролі інших [2, с. 117-118].

Метою статті є вивчення особливостей створення ролеграми вчителя початкових класів, визначення її складових та їх співвідношення з компонентами рольової структури особистості вчителя.

Виклад основного матеріалу. У своїй роботі ми використували теоретичні концепції рольової компетентності, розроблені П.П.Горностаєм, для створення ролеграм, реалізованої на третьому рольовому етапі програми. Основною метою програми є конструювання моделі рольової структури особистості вчителя початкових класів та систематизація професійних і особистісних якостей вчителя, що впливають на зміст ролей та обумовлюють єдність і цілісність рольової структури особистості.

Становлення рольової структури особистості вчителя початкових класів шляхом об'єднання виконуваних ним ролей у рольові групи "психолог", "педагог", "соціал" забезпечувалось виконанням таких завдань: розвиток системи якостей (творчість, емпатія, позитивна Я-концепція, рефлексивність, рольова гнучкість, рольова компетентність), що впливають на формування моделей поведінки, об'єднаних у групу психолог. Розвиток особистісно-професійних якостей: творчих, інтелектуальних, організаторських, що впливають на формування моделей поведінки вчителя, об'єднаних у групу "педагог"; розвиток системи особистісно-професійних якостей: комунікативних, перцептивних, експресивних, що впливають на формування ролей, об'єднаних у групу "соціал".

Положення вищезазначених теорій підвели нас до думки про те, що важливою психолого-педагогічною умовою в процесі засвоєння змісту педагогічної діяльності повинні стати спеціально розроблені ролеграми, які враховуватимуть специфіку професійних ролей і особливості педагогічної діяльності вчителя початкових класів.

Вчитель, здатний якісно виконувати професійні ролі, займати рольові позиції, об'єднані в умовні групи (рольові профілі): "психолог" – 1) "знавець дитячої психології", 2) "фасилітатор"; "педагог" – 1) "дидакт", 2) "наставник"; "соціал" – 1) "партнер", 2) "няня", це вчитель-професіонал, який має високий рівень психологічної культури; розуміє сутність і зміст педагогічної діяльності; здатний самостійно мислити та керуватися інтересами дитини (підростаючої особистості, що розвивається) в ході вирішення всіх навчально-виховних завдань. Вчитель з такою рольовою структурою готовий з повагою ставитись до інших людей, вступаючи з ними у позитивні міжособистісні взаємини; розуміє найбільш суттєві особливості і себе самого і іншої людини; вміє знайти "людське" в кожній людині; здатний "бачити" дитину, відчувати її внутрішній світ; прагне створити в класі атмосферу захищеності, любові, бадьорості; взаємної поваги та благополуччя; вміє здивувати, зацікавити, вразити новим і несподіваним і обов'язково вірить у кожного учня.

Рольові позиції “знавець дитячої психології” та “фасилітатор” детерміновані поєднанням професійно-психологічних, культурно-етичних і специфічних психолого-функціональних здібностей з особистісними якостями вчителя початкових класів.

Ролі “дидакт” та “наставник” представлені психолого-педагогічними, дидактичними та професійними здібностями учителя. Рольовий профіль, який об’єднує ролі “няня” та “партнер”, характеризується сукупністю особистісно-комунікативних, психолого-педагогічних особливостей вчителя, що забезпечують реалізацію соціально-психологічних і педагогічних функцій учителя.

Вище зазначені рольові позиції: “дидакт”, “наставник”, “знавець дитячої психології”, “фасилітатор”, “партнер”, “няня” – ми об’єднали у рольові профілі: “психолог”, “педагог”, “соціал” з пріоритетом рольового профілю “психолог”. Разом вони складають систему органічно зв’язаних між собою моделей поведінки вчителя початкових класів, адекватних специфіці його педагогічної діяльності, спрямованих на вирішення конкретних завдань навчання, виховання та розвитку молодших школярів.

За нашим припущенням, ролеграма – це оптимальний необхідний набір дій, що відповідає основним функціям певної ролі, виконуваної вчителем початкових класів у ході педагогічної діяльності. Зміст кожної ролі та процес її виконання передбачає не лише наявність відповідних вимог, а й обов’язково перелік і опис загально трудових і спеціальних знань, умінь і навичок, необхідних для їх об’єднання у рольову структуру (змістовну характеристику особистості вчителя) та успішного виконання вчителем початкових класів своєї професійної діяльності.

Ролеграма містить:

- загальні відомості про ролі, об’єднані у рольові профілі, їх динаміку та значення для професійної діяльності вчителя початкових класів;
- характеристику рольових позицій з визначенням їх змісту та описом, що повинен знати та вміти вчитель, виконуючи конкретну роль;
- вимоги до вчителя, як виконавця конкретної ролі.

У ролеграмі представлено:

– якості, що забезпечують успішність виконання професійної ролі: здібності; професійні якості; особистісні якості; інтереси і схильності;

– якості, що перешкоджають ефективності виконання професійної ролі: небажання та невміння вислухати дитину, агресивність, неорганізованість, безвідповідальність, психічна та

емоційна неврівноваженість тощо.

У ролеграмі визначено:

– залежність ефективності праці вчителя від пріоритетів у рольовому переліку: психолог, педагог, соціал.

Саме таку ієрархію рольових профілів нами було визначено на етапі констатувального досліджу.

Взагалі психолог – фахівець, який гарно знає психологію людини, займається вивченням внутрішнього психічного світу людини із її настроєм, переживаннями та почуттями. Він вивчає закони корекції поведінки людини, використовує ці знання з метою надання висококваліфікованої професійної психологічної допомоги людям і для оптимізації їх діяльності.

На нашу думку, ці якості є важливими та необхідними для професії вчителя початкових класів. І саме вони можуть становити психологічну характеристику рольових позицій, об'єднаних у групу рольового профілю “психолог”.

Вчитель-психолог повинен знати: психологію людини, психологію особистості, внутрішній світ дитини, вікові та індивідуальні особливості особистості молодшого школяра, закономірності та динаміку психологічного розвитку дитини.

Вчитель-психолог повинен уміти: враховувати вікові та індивідуальні особливості особистості молодшого школяра у ході організації навчально-виховного процесу, допомагати дитині побудувати шлях індивідуального своєрідного розвитку, розкрити унікальність, неповторність особистості дитини, підкреслити “сильні” сторони особистості учня, звернути увагу на “слабкі” і намітити шляхи їх компенсації.

Вчителя-психолога характеризують такі професійні якості: високий рівень психологічної культури, гуманне ставлення до оточуючих, наявність соціального інтелекту, індивідуальний стиль педагогічної діяльності, комунікативна спрямованість та діалогічність у спілкуванні, рефлексивність, емпатія тощо.

Вчителя-психолога характеризують такі особистісні якості: любов до дітей, цілеспрямованість, високий інтелект, наполегливість (уміння досягати поставленої мети), висока чутливість, позитивна Я-концепція, емоційність, висока моральність, відвертість у взаєминах, міцне здоров'я (фізичне, психічне), справжній інтерес до інших людей, уміння й бажання вести конструктивний діалог.

Основна задача вчителя-психолога полягає в прагненні згладити протиріччя, що існують у навчально-виховному процесі, налагодити ефективну роботу з учнями, їх батьками та колегами, у бажанні

сформувані адекватні уявлення про психологічні особливості кожного вікового періоду, акцентуючи увагу на етапі молодшого шкільного віку та його значенні для розвитку особистості в цілому.

Характеристика функцій рольової позиції “знавець дитячої психології” пов’язана, перш за все, з набуттям професійних навичок спілкування й розуміння закономірностей поведінки інших людей, зокрема, поведінки учнів початкової школи, їх батьків, колег, адміністрації тощо; з розумінням того, що, маючи справу із вразливою душею дитини, він (учитель) повинен оберігати її духовну цінність, що йому (вчителю) потрібно досягти духовної висоти моральних переконань; він повинен дбати про психічне здоров’я школярів, будувати стосунки з учнем так, щоб зберегти його психіку, розвинути творчі здібності, організувати колективну діяльність дітей, з тим, щоб вони відчували комфорт і гармонію в соціальному оточенні.

Рольова позиція вчителя “знавець дитячої психології” передбачає також виконання функції щодо збереження власного здоров’я та не допустити його руйнування в учнів; уміння відволікатись від проблем на певний час; бути розумним й тактовним, вміти поступитись. Виконання цієї ролі вимагає від вчителя пам’ятати, що не можна бути досконалим абсолютно в усьому; не треба висувати занадто великих вимог; не треба гніватися; не треба залишатися на одинці зі своїми неприємностями.

До рольового профілю групи “психолог” увійшла ще й рольова позиція “фасилітатор”. Вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці змісту даної ролі.

Фасилітатор – людина, що позитивно впливає на загальний настрій групи і сприяє ефективній діяльності кожного суб’єкта. Фасилітація виникає на основі позитивних почуттів суб’єктів взаємодії по відношенню одне до одного й до здійснення спільної діяльності.

Вчитель-фасилітатор, спілкуючись зі своїми учнями, вміє подивитись на все навколо себе очима дітей, в тому числі й на себе; розуміє та приймає внутрішній світ своїх учнів у безоцінній манері, поводить себе природно та відповідно до своїх внутрішніх переживаннями, доброзичливо ставиться до них, створює необхідні умови для забезпечення й підтримки їх осмисленого учіння та особистісного розвитку. При цьому вчитель-фасилітатор виступає не як керівник, а як партнер, помічник, який створює умови для самостійного, активного навчання, стимулюючи допитливість і пізнавальні мотиви учнів, їх групову навчальну роботу, підтримуючи в них прагнення до співпраці. Рольова позиція “фасилітатора” дає можливість частіше вступати в діалоги з учнями, посилатися на думки своїх учнів, частіше посміхалася на уроках.

Ролі “дидакта” та “наставника”, об’єднані нами в умовну групу “педагог”, характеризуються такими показниками.

Вчитель-“педагог” повинен знати: свій предмет, загальні закономірності навчання як складової частини педагогічної діяльності, прийоми і методи організації навчально-виховного процесу з молодшими учнями; знати особливості виховної та навчальної роботи.

Вчитель-“педагог” повинен вміти: організовувати, проводити виховну і навчальну роботу, розробляти проблеми педагогіки; конструювати та проводити уроки – основну форму організації навчально-виховного процесу у школі, здійснювати виховну та навчальну діяльність з молодшими учнями.

Для вчителя-“педагога” характерні такі професійні якості: індивідуальний стиль діяльності, що має відповідні риси, а саме: змістовні характеристики, динамічні характеристики, результативні характеристики.

Для діяльності вчителя характерні чотири стилі: емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, розмірковано-імпровізаційний, розмірковано-методичний.

З огляду на завдання, що має вирішувати вчитель-“педагог”, можна визначити найсуттєвіші особистісні риси: спрямованість особистості вчителя (пізнавальний, професійний, творчий її компонент); високорозвинуте почуття соціальної відповідальності, гуманістична громадянська позиція; здатність до ефективних форм спілкування з іншими людьми; активність, організованість, експресивність, конструктивність, старанність; прагнення до самовдосконалення і самоактуалізації; професійна компетентність і мотивація на досягнення успіху; високорозвинуті психічні процеси (увага, пам’ять, уява, мовлення тощо); розвинуті загальнолюдські якості (людяність, гуманізм, любов до людей, колективізм тощо), педагогічні здібності; педагогічна майстерність, педагогічна рефлексія.

До рольового профілю “педагог” увійшли такі рольові позиції, як “дидакт” і “наставник”.

Дидакт – це той, хто навчає, дає знання, наставляє, розкриваючи зміст навчання; обґрунтовує методи й організаційні форми навчання, вивчає загальні закономірності навчання. Вчитель-“дидакт” прагне, щоб учні оволоділи сукупністю знань, необхідних для життя в сучасному суспільстві, сприяє їх поглибленню, розширенню, вдосконаленню та закріпленню. Головне, з чим має йти до дітей учитель, – знання предмета, який він викладає, ерудиція, володіння інформацією тощо. Дидакт вчить дитину самостійно вчитися.

“Наставник” – той, хто дає поради, навчає, наставляє. Це досвідчений вчитель (працівник), що здійснює шефство над молодими. Вчитель початкових класів – над молодшими школярами, дає установку на виконання завдання, вичерпні пояснення та інструкції.

Рольовий профіль групи “соціал” об’єднує ролі “няня” та “партнер”. Отже, вчитель-“соціал” повинен знати: основні закони побудови професійно-педагогічного спілкування, психології професійної комунікації, розуміти сутність комунікативної компетентності вчителя, демократичного стилю спілкування на основі соціальної рефлексії.

Вчитель-соціал повинен вміти: побудувати навчальний діалог, конструктивні взаємини у групі, організувати тренінг, практично оволодіти способами педагогічної комунікації й педагогічного спілкування, сприяти розвиткові комунікативних здібностей учнів, надбанню навичок співпраці та взаємодії.

Відповідний рівень виконання ролей “няня” та “партнера”, характеризується такими професійними якостями: високий рівень соціального інтелекту, діалогічності навчання; організація педагогічної взаємодії і співпраці в навчальному процесі, створення умов для постійного духовного збагачення й оновлення – і тих, хто виховується, і тих, хто виховує; забезпечення умов для формування активної позиції особистості школяра та колективних взаємин з однолітками.

Для вчителя-соціала характерні такі особистісні якості: довіра та повага до дитини, відповідальність, вміння приймати рішення; емпатія, здатність до саморегуляції, висока інтуїція, позитивна мотивація стосовно до дітей, внутрішня і зовнішня врівноваженість, упевненість у собі, чесність, почуття власної гідності тощо.

Роль “няні”, яку виконує вчитель початкових класів, пов’язана з тим, що основне її призначення – догляд за дитиною, а основна функція – доглядати дитину. Ця рольова функція характеризує вміння вчителя виховувати та доглядати учнів класу.

Підтримка позитивних емоцій стає одним із важливих завдань для вчителя початкової школи, яке може бути реалізоване через позицію “няня”.

Саме “няня” повинна вірити в сили кожного учня, надавати йому можливість розпочинати знову і знову, долаючи труднощі розвитку, пам’ятаючи, що тільки мудре, доброзичливе ставлення першого вчителя сприятиме адаптації учня до нового виду діяльності – учіння.

Вчитель – “няня” перед усім – людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними.

Партнер – особа, з якою мають спільні справи, до якої ставляться нарівні. Вчитель-партнер вчить молодших школярів співпрацювати, взаємодіяти разом, навчатися здобувати знання, опанувати нові способи та прийоми самостійного навчання. Під керівництвом вчителя-партнера діти вчаться діяти узгоджено, із задоволенням працювати.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, рольова структура особистості – це багатогранне об'єднання моделей поведінки вчителя, адекватних змісту його педагогічної діяльності.

Важливо, щоб рольова структура особистості і зміст педагогічної діяльності забезпечували професійне становлення майбутнього вчителя. На наше переконання, ролеграми – це оптимальний необхідний набір дій, що відповідає основним функціям певної ролі, виконуваної вчителем в ході педагогічної діяльності, сприяють вирішенню цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Вербицкий А.А. Проблема трансформации мотивов в контексте обучения /А.А.Вербицкий, Н.А.Бакшаева //Вопросы психологии. – 1997. – №3. – С.12-22.
2. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горностай. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
3. Грецов А. 100 популярных профессий. Психология успешной карьеры для старшеклассников и студентов / А.Грецов, Т.Бедарева. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с.
4. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал / Л.М.Митина. – М.: Дело, 1994. – 215 с.
5. Немов Р.С. Психологический словарь /Роберт Семенович Немов. – М.: Гуманитар. изд. центр “ВЛАДОС”, 2007. – 560 с.

In the article we discovered the main point of the “rolegramma”. Also we explained that this concept is a meet the main functions of the definite role is a component of the teacher’s role structure, determine a developing programme of the professional preparation of future teacher.

We pay attention on a concrete teacher’s position, which combined in role profiles: “psychologist”, “teacher”, “social” we discovered the contest of each position. There is a list of knowledges and skills are necessary for the successful pedagogical activity.

Key words: the role, the role structure, a necessary set of actions.

Отримано: 2.02.2012 р.